

Filozofia zrównoważonego rozwoju - preliminaria

Philosophy of Sustainable Development – Preliminaries

Leszek Gawor

*Uniwersytet Rzeszowski, Międzywydziałowy Instytut Filozofii,
ul. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów, e-mail: leszek.gawor@gmail.com*

Streszczenie

Artykuł jest próbą przedstawienia zasadniczych filozoficznych tez, które *implicite* lub *explicite* znajdują się u podstaw idei zrównoważonego rozwoju. Obok zasygnalizowanych założeń metafizycznych, epistemologicznych, historiozoficznych oraz antropologicznych, uwaga szczególnie została zwrócona na aksjologiczną podbudowę zrównoważonego rozwoju. W zakończeniu omawiana koncepcja została ukazana jako współczesna wersja oświeceniowej optymistycznej filozofii społecznej.

Słowa kluczowe: idea zrównoważonego rozwoju, filozofia oświecenia, filozoficzne założenia, metafizyka, epistemologia, antropologia filozoficzna, historiozofia, wartości

Abstract

The article is an attempt to present principal philosophical theses which *implicite* or *explicite* are the basis of sustainable development idea. Among assumptions concerning metaphysics, epistemology, philosophy of history and anthropology, also axiological foundation of sustainable development is highlighted. In the final part discussed idea is presented as modern version of Enlightenment's optimistic social philosophy.

Key words: sustainable development idea, philosophy of Enlightenment, philosophical assumptions, metaphysics, epistemology, philosophical anthropology, philosophy of history, values

I.

Obecna już od prawie czterdziestu lat w świadomości człowieka współczesnego idea zrównoważonego rozwoju jest zazwyczaj postrzegana jako palący postulat zmiany obecnego kierunku rozwoju ludzkości. Zmiana ta ma być przeprowadzona tak, by w jak największym stopniu chronić środowisko naturalne i jego eksploatowane nadmiernie zasoby w sposób umożliwiający godne warunki egzystencji obecnej, jak i przyszłej populacji człowieka. Stawiane przez ową ideę cele i zakres podejmowanej problematyki jednoznacznie ukazują, że program zrównoważonego rozwoju jest zarysem swoistej filozofii społecznej, przynoszącym wizję nowej jakościowo ogólnoludzkiej cywilizacji (Gawor, 2006; 2009). Projekt ten (przy pominięciu wielu różnicowanych autorskich ujęć) w ogólności podkreśla, że jego przedmiotem jest cała współczesna ludzkość, stojąca w obliczu ekologicznego kryzysu wywołanego dotychczasowym cywilizacyjnym

(technologicznym) rozwojem oraz jednocześnie ukazuje możliwe (i zarazem konieczne) sposoby wywikłania się gatunku ludzkiego z tego zaistniałego zagrożenia. Ma więc ów o globalnym zasięgu projekt równocześnie charakter opisowy i postulatywny.

Choć, co prawda, koncepcja zrównoważonego rozwoju nie doczekała się jeszcze gruntownego opracowania swych filozoficznych podstaw¹, moż-

¹ Z podejmowanych w tym względzie cząstkowych prób należy, przykładowo, wymienić teksty: Piątek Z., Filozoficzne podłoże zrównoważonego rozwoju, w: *Problemy Ekorożwoju/Problems of Sustainable Development* vol. 2 nr 2, 2007; Hull Z., Filozofia zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Lublin 2003; Hull Z., Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju, w: *Problemy Ekorożwoju/Problems of Sustainable Development* vol. 3 no 1, 2008; Tyburski W., O niektórych aksjologicznych przesłankach zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne*

liwym jest, na podstawie wiodących idei *explicite* zawartych w publikowanych dokumentach oraz deklaracjach, wyróżnić zestaw tych zasadniczych filozoficznych przesłanek i wartości, na których się wspiera. Nie należy przy tym zapomnieć o uwzględnieniu elementów filozoficznych *implicite* ugruntowujących koncepcję zrównoważonego rozwoju. I od nich to rozpocznie się prezentacja najistotniejszych wyjściowych przesłanek idei *sustainable development*.

II.

Do fundamentalnych **metafizycznych tez** filozofii zrównoważonego rozwoju bezsprzecznie należy zaliczyć monizm naturalistyczny, nakazujący postrzegać rzeczywistość jako dynamiczną jedność bytową. Stąd wynika podstawowa teza zrównoważonego rozwoju, że świat społeczny człowieka (socjosfera) jest integralnym składnikiem natury (biosfery), stąd nie może być on ujmowany ontologicznie jako byt odmienny i autonomiczny wobec przyrody.

Nie może też być kwestionowana druga teza metafizyczna idei *sustainable development* dotycząca realistycznego sposobu istnienia świata. Rzeczywistość tak w aspekcie przyrodniczym, jak i społecznym, w swym aktualnym istnieniu jest samodzielna i niezależna od jakichkolwiek czynników innych, transcendentnych czy ludzkiej świadomości. W tym sensie jest ona obiektywnym przedmiotem poznawczej i praktycznej działalności człowieka.

Pewna problematyczność występuje natomiast w przypadku dwóch następnych przesłanek metafizyki zrównoważonego rozwoju.

Otóż w kwestii określenia istoty bytu, sprowadzającej się *de facto* do rodowodu bytu, możliwe do przyjęcia są dwie interpretacje – materialistyczna (ewolucjonistyczna) i spirytualistyczna (kreacjonistyczna). Rozstrzygnięcia tego problemu z punktu widzenia współczesnych wyzwania stojących przed ludzkością i konstataowanych przez ideę zrównoważonego rozwoju nie wydaje się szczególnie istotne. Należy wszak zaznaczyć dwa tutaj ważne momenty. Po pierwsze, w sprawie zmienności rzeczywistości dominuje ujęcie ewolucjonistyczne, które daje się pogodzić z kreacjonizmem (jak np. w koncepcji Pierre Teilharda de Chardina'a). Po drugie, w rozważaniach filozofów i ekologów inspirowanych religijnie, kwestia nastawienia kreacjonistycznego nie jest bynajmniej błaha; tworzy ona

dla nich płaszczyznę dodatkowej argumentacji dla uzasadniania odpowiedzialności człowieka, jako bytu zakorzonego w *sacrum*, za świat społeczny i przyrodniczy.

Podobnie jest w związku z metafizycznym problemem ładu (porządku) w rzeczywistości, który w różnych refleksjach ma charakter albo kauzalistyczny albo finalistyczny (teleologiczny). Tutaj warto jedynie zaznaczyć zdecydowaną przewagę perspektywy determinizmu przyczynowo-skutkowego w ujmowaniu rzeczywistości, szczególnie w jej przyrodniczym aspekcie, we współczesnej nauce, rezultaty której są wszak podstawą refleksji podejmowanej w koncepcji zrównoważonego rozwoju.

W zakresie **refleksji epistemologicznej** idea zrównoważonego rozwoju opiera się na rozstrzygnięciach przyjmowanych przez współczesną naukę, głównie przyrodoznawstwo ale i nauki społeczne. Powszechnie więc akceptowane jest stanowisko teoriopoznawczego krytycznego realizmu z uwzględnieniem częściowego, na wzór Spencerowski, agnostycyzmu. W kwestii źródeł wiedzy koncepcja zrównoważonego rozwoju bazuje na stanowisku empiryzmu genetycznego, zaś w sprawie pozyskiwania pewnej wiedzy – na pozycjach umiarkowanego, w sposób pełnoprawny dopuszczającego w procesie zdobywania wiedzy udział rozumu, aposterioryzmu. W pełni akceptuje też klasyczną koncepcję prawdy.

Powyższe założenia koncepcji zrównoważonego rozwoju nie będąc jak na razie przedmiotem szczegółowych analiz, są domyślnymi jej składnikami. Uzasadnieniem tego wyboru podstawowych filozoficznych założeń jest zaliczenie omawianej idei do nurtu filozofii post-oświeceniowej, bazującej na owych przedstawionych tezach. Do myśli tej przyjdzie jeszcze powrócić w zakończeniu tego tekstu. Inne, poniżej prezentowane filozoficzne przesłanki zrównoważonego rozwoju są już bardziej bezpośrednio widoczne w jej programowych i innych tekstach (nawiasem powiedziawszy, także i one dowodzą usytuowania koncepcji zrównoważonego rozwoju w duchu oświeceniowej filozofii).

W domenie **historiozofii** podwaliną *sustainable development* jest idea ludzkości jako jedynego podmiotu świata społecznego, poddanego historycznej zmienności. To cała ludzkość, a nie poszczególne narody czy kultury, jest adresatem przestróg przed zagrożeniem jej egzystencji dotychczasowym postępem cywilizacyjnym. Jej teraźniejszość i przyszłość stanowi główny obiekt troski filozofii zrównoważonego rozwoju. Z tego punktu widzenia nikną wszelkie partykularyzmy, tworzące możliwą podstawę do różnicowania ludzkości, jak na przykład w koncepcji cywilizacyjnego i antagonistycznego pluralizmu Feliksa Konecznego czy Samuela Huntingtona. Przywiązywać należy znaczenie tylko do rozwoju ogólnoludzkiej solidarności oraz „promowania dialogu i współpracy między

ne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju, red. Pawłowski A., Lublin 2004; Papuziński A., Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju – wprowadzenie w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 1 nr 2, 2006; Papuziński A., Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development* vol. 2 nr 2, 2007

cywilizacjami i narodami świata, niezależnie od rasy, ułomności, religii, języka, kultury i tradycji” (Deklaracja..., 2007, pkt. 17).

Zadanie zdobycia, wznoszącej się ponad wszelkie podziały, ogólnoludzkiej świadomości (drogą ku temu jest rosnąca powszechna świadomość ekologiczna), pozwalającej wszelkie zagrożenia cywilizacyjne rozpoznawać i rozwiązywać z pozycji ogólnoludzkich, nie jest jeszcze ukończona. Ale i też istnieje wiele przesłanek do optymizmu w tej materii. Znamienny w tym względzie jest zapis z „afrykańskiego” Szczytu Ziemi: „Konferencja w Johannesburgu potwierdziła również, iż dokonano znaczącego postępu w kierunku osiągnięcia globalnego porozumienia i partnerstwa między wszystkimi narodami naszej planety” (Deklaracja..., 2007, pkt. 10).

Następnym fundamentalnym założeniem zrównoważonego rozwoju jest teza z zakresu **antropologii filozoficznej** mówiąca o racjonalności ludzkiej natury. Jej przejawem jest, między innymi, postępujący proces poznawania świata owocujący wzrostem poziomu edukacyjnego i postępem technicznym, ale także i moralnym. Od czasów oświecenia poznanie naukowe i praktyczne stosowanie jego rezultatów przyniosło i coraz szybciej przynosi oszałamiające perspektywy. Skracą się okresy między tzw. rewolucjami naukowo-technicznymi: od pary i elektryczności, przez informatykę do współczesnej genetyki i biologii, który unaoacza postęp w tym poznaniu. Coraz też bardziej efekty nauki wpływają na codzienne ludzkie życie. Należy zatem – twierdzą poplecniczy filozofii zrównoważonego rozwoju, okiełznać postęp ludzkiej wiedzy i wykorzystać go przede wszystkim do poprawy warunków ludzkiego bytowania.² Zwolennicy idei *sustainable development* zakładają równocześnie, że postęp poznania naukowego nie powinien zagrażać ludzkości. Wierzą oni, że barierą stosowania rezultatów badań naukowych przeciw ludzkości jest moralność. Przejawia się ona aktywnie, między innymi, we wroście świadomości ekologicznej (rezultatem tego są, przykładowo, tak zwane Szczyty Ziemi), w tworzeniu komitetów etycznych, mających za zadanie opiniowanie kierunków badań naukowych, w potęgającej się w skali światowej „akcji humanitarnej”, czy wreszcie w wykluwającej się na naszych oczach świadomości globalnej, jednoznacznie nakładającej na człowieka współczesnego odpowiedzialność za teraźniejszy i przyszły ludzki świat.

Człowiek jako istota rozumna nie tylko poznaje świat, ale i zdolny jest do przemyślanego wyboru swego postępowania. Ta ludzka racjonalność winna

być wykorzystywana jako płaszczyzna dowodzenia niezbędności modyfikacji dotychczasowego kierunku rozwoju ludzkości. Drogą do tego jest oczywiście edukacja. Dla przykładu, Zdzisław Sadowski przedstawiając dwa trendy w światowym rozwoju: „do autoregulacji” i „do autodestrukcji”, opartą za tą pierwszą tendencją, do głównych w tym zakresie posunięć zalicza dezyderat „dostosowań rynkowych do zmieniających się warunków poprzez postęp nauki i techniki. Sprzyja jej rozwój gospodarki opartej na wiedzy” (Sadowski, 2004, s. 14). A nieco dalej akcentuje „rozwój edukacji i promowanie rozwoju gospodarki opartej na wiedzy” (Sadowski, 2004, s. 14). Odwoływanie się do ludzkiej racjonalności, dokładnie zaś do jej efektu w postaci wiedzy, ma stać się zdaniem propagatorów „zrównoważonego rozwoju” głównym polem działań przeciw współczesnym zagrożeniom ludzkiej egzystencji. W tym to kontekście należy sytuować ogłoszenie przez ONZ *Dekady Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju (2005-2014)*, której celem „jest wspieranie dążeń promujących zrównoważony rozwój społeczny, gospodarczy i ekologiczny, a także dokonanie postępu w zakresie rozwoju człowieka oraz poprawy jakości kształcenia, w celu uczynienia z niego kluczowego czynnika postulowanych przemian” (Dekada..., 2008).

Inne jeszcze implikacje w zakresie antropologii niesie z sobą przyjęcie ontologicznego monizmu naturalistycznego. Nie oznacza to jakiegoś naturalistycznego (czy biologizującego) redukcjonizmu człowieka, a jedynie jedność ścisłych i nierozdzielalnych wzajemnych związków między przyrodą i światem społecznym. W relacji tej, genetycznie ujmując pierwotnie przyroda zdecydowanie górowała nad człowiekiem, ostatnimi zaś wiekami relacja ta stopniowo poczyna się zmieniać na niekorzyść dla natury. W jednym i drugim przypadku wzajemne związki między socjosferą a biosferą są asymetryczne.

Z konstatacji tej wynikają dwie nader istotne kwestie.

Po pierwsze, w tej optyce sytuuje się specyficzna dla zrównoważonego rozwoju aktywistyczna koncepcja człowieka. W toku swego rozwoju człowiek stopniowo podporządkowuje sobie świat przyrody, w wyniku poznawczej i praktycznej aktywności przekształca rzeczywistość aż do granic możliwego samozatrącenia. Ale jest on na tyle racjonalny i aktywny, że proces ten może powstrzymać i nadać mu inny wektor, choćby poprzez samoograniczenie i swoistą, dyktowaną względami ekologicznymi *metanoję*, o której mówi, między innymi, Henryk Skolimowski (Skolimowski, 1999, s. 100).

Po drugie, wzmiankowana konstatacja tworzy horyzont metodologiczny koncepcji zrównoważonego rozwoju, określający sposób poznawania i myślenia człowieka o rzeczywistości, który Zbigniew Hull proponuje nazwać „myśleniem integralnym” (Hull, 2003). Jego najistotniejszym składnikiem jest po-

² Przykładami tego zastosowania nauki są postulaty wprowadzenia nowych, ekologicznych technologii przemysłowych, wprężenie genetyki do produkcji rolnej (np. żywność transgeniczna, umożliwiająca likwidację głodu), czy poszukiwanie alternatywnych źródeł energii (np. akumulatory słoneczne).

dejsie holistyczne i systemowe do swiata przyrody i swiata spolecznego, pozwalajace na oglad ich wzajemnego sprzenienia i wzopzalezności. Umozliwia to oglad biosfery i socjosfery w kategoriach globalnych i uniwersalnych; nakazuje interdyscyplinarnosc w dokonywanych opisach swiata; stwarza szanse w wielu przypadkach na wcześniejsze dostrzezenie dalekosieznnych konsekwencji podejmowanych dzialan praktycznych.

Na szczegolna uwage zasluguje szczegolnie jeszcze jedno, bardziej konkretne filozoficzne zalozenie takze o charakterze antropologicznym, znajdujace sie u podstaw koncepcji zrownowazonego rozwoju. Wiaze sie ono z ludzka wlasciwoscia przewyrczenia ograniczen biologicznych. Efektem tego jest kultura, w ramach ktorej czlowiekowi jest dane nie tylko opisać i zrozumiec otaczajaca go rzeczywistosc (w aspekcie biosfery i socjosfery), ale i poddac ja wartosciowaniu. Jest to wlasciwosc ludzka o tyle istotna, gdz pozwala ona na sformulowanie wyraźnych celow ludzkiego dzialania. Z tego punktu widzenia bezwzgleinnie nalezy wyroznic podbudowe aksjologiczna koncepcji zrownowazonego, ktora stanowi, jak sie zdaje, prawdziwa opoke dla podejmowanych praktycznych dzialan na rzecz wybrnienca z slepej uliczki, w ktorej znalazla sie wspolczesna cywilizacja. W tym zakresie *expressis verbis* uwidacznia sie normatywny i postulatyczny charakter idei zrownowazonego rozwoju.

Sferę aksjologiczną koncepcji zrownowazonego rozwoju tworzą wartosci koncentrujace sie na trzech plaszczyznach: spolecznej, ekonomicznej i ekologicznej. Nie są te wartosci wszak przyporzadkowane jednoznacznie poszczegolnym obszarom; czestokroć wspolwystepuja one jednoczesnie w zakresie dwuch lub trzech podstawowych dla zrownowazonego rozwoju zakresow ludzkiego bytowania. Tym samym mają one wiekszy zasieg oddziaływania przedmiotowego; jako powszechnie wystepujace, bardziej skutecznie mogą stymulowac wynikajace z nich dzialania, w szerszej tez skali (jednostkowej i spolecznej) mają obligacyjny charakter. Takie „wartosci wyraźnie uswiadomione umozliwiają rowniez rozwiazywanie, a przynajmniej tonowanie konfliktow miedyzy czlowiekiem (spoleczeństwem), ekonomika a srodowiskiem przyrodniczym oraz sprzyjaja w dokonywaniu takich wyborow, ktore nie naruszalyby podstawowych interesow czlowieka, spoleczeństwa i przyrody” (Tyburski, 2004).

Wśród wartosci szczegolnie istotnych dla koncepcji *sustainable development* nalezy wyroznic przynajmniej trzy ich rodzaje: 1. wartosci rudymentalne (wyjsciove) dla ludzkiego swiata spolecznego, 2. wartosci teleologiczne (celowe) dla wszelkich form istnienia oraz 3. wartosci pomocne (instrumentalne) w osiagnieciu zakladanych celow (Tyburski, 2004).

Ad 1. Do wartosci typu rudymentalnego zaliczone są przede wszystkim **pacyfizm i wolnosc**.

Otóz w ramach *sustainable development* podkrešla sie, ze jednym z najwazniejszych zagrozen dla ludzkiego istnienia jest mozliwosc wybuchu totalnej, ogolnoswiatowej wojny. Pokój jest jedyna droga chroniaca przed tego typu niebezpieczeństwem dla egzystencji ludzkiej cywilizacji. Pokój jest tu traktowany jako samoistna wartosc, wyznaczajaca cel ludzkiego rozwoju i ukazujaca zbrojne konflikty i wojny jako historyczne przezytki, ktore wraz z dojrzaloscia rodzaju ludzkiego ostatecznie mają zaniknac. Ponadto zwraca sie takze na inne zjawiska: okupacje krajow przez obce siły, nielegalny handel bronia, zorganizowana przestepczosc, terroryzm, nietolerancje i nawolywania do nienawisci rasowej, etnicznej, religijnej i wszelkiej innej, stanowiacie w sumie antynomie postaw pacyfistycznych i stad tworzacych przeszkody dla zrownowazonego rozwoju (Deklaracja z..., 2002, pkt. 19).

Wartosc wolnosc moze byc natomiast pojmwana albo jako stopien opanowywania przyrody, albo rozszerzanie zakresu swobod obywatelskich i wolnosc mysli. W obu tych znaczeniach „wolnosc” znajduje sie w aksjologicznym fundamencie koncepcji *sustainable development*. Z jednej strony akcentuje sie tu swobode rodzaju ludzkiego (glownie samoograniczenia, co jest przeciwieństwem starotestamentowej jeszcze zasady czynienia przyrody, jako bytu sobie podwladnego) w stosunku do natury; z drugiej zaś podkrešla sie walor ludzkiego samostanowienia w spoleczno-politycznych uwarunkowaniach. Ponadto na gruncie koncepcji zrownowazonego rozwoju spotykamy akceptowane tutaj w pelni, heglowskie jeszcze, ujmowanie wolnosc jako „wolnosc do”, „wolnosc pozytywna”, umozliwiajacej czlowiekowi swiadome, przy uwzgleidnieniu wszystkich ograniczen i wyznaczonych celow, ksztaltowanie swej przyszlosci. Takie rozumienie wolnosc stanowi podstawe realizacji idei zrownowazonego rozwoju.

Ad 2. Do najwazniejszych wartosci ujmowanych ze wzgledu na cel zalicza sie: **godnosc, egalitaryzm, zycie i sprawiedliwosc**. Są to wartosci ujmowane z holistycznego punktu widzenia. Ich zasieg wykracza poza antropocentryczne horyzonty. Obejmują one wszelkie przejawy zycia na Ziemi, traktujace podmiotowo kazdy z elementow wchodzacych w sklad biosfery. Tworzą one w sumie przedmiot aksjologicznej refleksji ekologicznej, dokladniej zaś: etyki srodowiskowej. Są to jednak te wartosci, ktore idea zrownowazonego rozwoju bezposrednio wchłania, akcentujac obok ekologicznego, takze spoleczne i ekonomiczne nastawienie.

W *Deklaracji z Johannesburga* mocno podkreślana jest godnosc ludzka, jako podstawa niezbywalnych praw czlowieka, umozliwiajacych mu dostep do pracy, srodkow ekonomicznych, technologii, instytucji administracyjno-politycznych, kultury, w tym

głównie edukacji oraz podstawowych potrzeb: czysta woda, urządzenia sanitarne, schronienie, energia (Deklaracja z..., 2002, pkt. 18).³ Stworzenie warunków dla godnego życia człowieka jest jednym z nadrzędnych celów zrównoważonego rozwoju. Ale i też równolegle, zakres godności, jako cechy podmiotowości etycznej w ramach etyki środowiskowej (głównie w ujęciu ekologii głębokiej), refleksji inkorporowanej przez wpięrow ekorozwój a później koncepcję zrównoważonego rozwoju, bywa rozszerzony nie tylko na świat zwierzęcy, jak u Petera Singera (Singer, 2003), ale na wszystkie organizmy żywe. To godność istot żywych, dana ze względu na ich życie, jest podstawą zasady równości biocentrycznej i reguły „samorealizacji dla wszystkich”, głoszonej przez Arne Naessa. Tak rozumiana godność wytycza zmodyfikowaną maksymę Immanuela Kanta: „Nigdy nie używaj jakiegokolwiek istoty żywej jedynie jako środka” (Liszewski, 2004, s. 232-234).

Wartość egalitaryzmu jest z kolei stosowana w podwójnej perspektywie.

Po pierwsze odnosi się ona do świata społecznego. W wymiarze ekonomicznym przybiera ona najczęściej postać projektu równomiernej dystrybucji dóbr, przyczyniającej się do likwidacji żenujących zjawisk ubóstwa, niedożywienia czy chronicznego głodu oraz zasypania gospodarczej przepaści między Północą a Południem. Ponadto przyjmowany egalitaryzm jest widoczny w postulatcie uwzględniania praw i emancypacji kobiet oraz równości płci we wszystkich działaniach podejmowanych na rzecz zrównoważonego rozwoju (Deklaracja z..., 2002, pkt. 20). Jest ona też podstawą ogólnoswiatowego ruchu praw człowieka, zmierzającego w kierunku budowy sprawiedliwego, demokratycznego społeczeństwa politycznego, jako rękoma realizacji idei zrównoważonego rozwoju. W tym sensie *sustainable development* w pełni opowiada się z koncepcją społeczeństwa obywatelskiego (Deklaracja z..., 2002, pkt. 15).

Po drugie, egalitaryzm jest także wartością ekologiczną, odnoszoną do całokształtu biosfery. W tym znaczeniu świat społeczny ludzi i świat natury aksjologiczne są obszarami równorzędnymi, co jest podstawową tezą zrównoważonego rozwoju. Warto zwrócić również uwagę, że egalitaryzm jest zasadniczym elementem w niektórych ekofilozoficznych koncepcjach, jak dla przykładu w przywoływanej już ekologii głębokiej z nadrzędnym hasłem „równości biocentrycznej”. Jest więc ona elementem kształtującej się świadomości ekologicznej.

Podobnie dwojaki charakter ma wartość życia. Z punktu widzenia socjofery kategoria „życie” odnosi się do godnych warunków bytowania człowieka doby współczesnej i przyszłości, w maksymalnej

koegzystencji ze środowiskiem naturalnym. Jednocześnie zwraca się uwagę na fakt, iż „w dalszym ciągu cierpi globalne środowisko” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 12), składające się z całości istot żywych. Ma tu miejsce odwołanie się wprost do życia jako najcenniejszej, z uwagi na jednostkową niepowtarzalność, wartości. Z tego powodu życiu, w jakiegokolwiek postaci by nie występowało, należy się szacunek. Niekiedy nawet część, jak chcą zwolennicy reguły *ahimsy*, respektującej prawo i ochronę życia wszystkich reprezentantów fauny i flory. Dla zrównoważonego rozwoju taka perspektywa oznacza wykorzystywanie zasobów środowiska naturalnego tylko i jedynie w stopniu wyznaczonym koniecznością zapewnienia człowiekowi niezbędnych warunków godnego życia.

Sprawiedliwość jest wartością konstytutywną dla *sustainable development*, szczególnie uwidocznioną już w raporcie *Nasza wspólna przyszłość* (1987). Najpełniej została ona sformułowana w *Deklaracji z Johannesburga* jako zasada sprawiedliwego dostępu przyszłych pokoleń do, jak najmniej uszczuplonych przez pokolenie obecne, zasobów środowiska naturalnego. „Dzieci świata przemówiły do nas prostym, lecz jasnym językiem, mówiąc, iż przyszłość należy do nich, i z tego względu domagając się, abyśmy dzięki naszym działaniom pozostawili im świat pozbawiony (...) ubóstwa, degradacji środowiska i wzorców niezrównoważonego rozwoju” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 3). W realizacji tego postulatu przejawia się sprawiedliwość międzypokoleniowa. Deklaracje z ostatnich „Szczytów Ziemi” uzupełniają zakres tej wartości o sprawiedliwość wewnątrzpokoleniową. Zwrócono w nich uwagę na to, że „Głęboki podział ludzkości na bogatych i biednych oraz coraz większe różnice między krajami rozwiniętymi a rozwijającymi się stanowią poważne zagrożenie dla globalnej pomysłowości, bezpieczeństwa i stabilności” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 12), co wymaga podjęcia działań, w imię sprawiedliwości, na rzecz likwidacji ubóstwa oraz rozwojowych dysproporcji. Poza tym jako wyraz sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej traktowane jest równe korzystanie przez ludzi i państwa z zasobów naturalnych oraz stosowaniu jednakowych standardów ich ochrony. Ponadto za sprawiedliwe są uważane pomocowe działania państw rozwiniętych, udzielane państwom zapóźnionym gospodarczo.

Ad 3. Wartości instrumentalne z kolei służą realizacji wartości teleologicznych; są one pomocne przede wszystkim człowiekowi, jako głównej przyczynie zaistniałego, krytycznego stanu współczesnej cywilizacji, ale i jako zasadniczemu obiektowi troski o przyszłość. Wartości instrumentalne regulują także relacje między człowiekiem a jego środowiskiem naturalnym. W tym kontekście, jako pierwszorzędne, należy wymienić wartości **współnotowości**, **odpowiedzialności** i **umiaru**. Wy-

³ Postulowane „prawa dostępu” człowieka w dużej mierze (poza sferą ekologiczną) pokrywają się z zasadami zawartymi w *Powszechnej deklaracji praw człowieka* z 1946 roku.

znaczą one standardy ludzkiej aktywności w świecie społecznym i środowisku przyrodniczym; czynią z człowieka świadomego uczestnika procesów holistycznie pojmowanego życia na planecie Ziemia.

Wspólnotowość rodzaju ludzkiego nie ma charakteru jedynie gatunkowego; wspiera się ona równocześnie na koncepcji zbiorowego podmiotu dziejów (rozwoju) cywilizacji człowieka. Rodzi ta perspektywa mocniejszą moralnie zasadę **ogólnoludzkiej solidarności**. Na tych wartościach zbudowany jest jeden z naczelných dezyderatów zrównoważonego rozwoju, że „będziemy działać razem [dla] osiągnięcia powszechnej pomyślności i pokoju” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 35). W tym sensie są akcentowane wszelkie formy globalnego porozumienia i partnerstwa, współpracy między narodami Ziemi, pomoc krajów silniejszych gospodarczo krajom słabiej rozwiniętym. Wprost mówi się także o konieczności multilateralizmu w planowanych i podejmowanych działaniach, nikogo nie wykluczających a wszystkich obligujących, na rzecz przyszłości ludzkości (Deklaracja z..., 2002).⁴ Ponadto wartości te wyznaczają obszar normatywnych regulacji stosunków międzyludzkich, dystansujących się wobec różnic światopoglądowych, religijnych, ideologicznych, czy politycznych, jakże często dzielących ludzi. Tworzą one fundament dla uniwersalnej, ogólnoludzkiej etyki, składającej się elementarnych norm moralnych.

Wartości wspólnotowości i solidarności ludzkiej w sposób zasadniczy przyczyniają się także do kształtowania ekologicznej świadomości. Wskazują one na różnice między człowiekiem a innymi formami życia. Jednocześnie sytuują te wartości człowieka w ekosystemowym kontekście jako bytu wyróżnionego z jednej strony, a z drugiej jako jednego z wielu równorzędnych elementów ziemskiej rzeczywistości. Pozwala to uniknąć człowiekowi gatunkowego szowinizmu, co stanowi jeden z punktów wyjścia idei zrównoważonego rozwoju.

Drugą nadrzędną wartością instrumentalną na gruncie zrównoważonego rozwoju jest odpowiedzialność, którą bierze na siebie ludzkość na progu III milenium, świadoma swojej cywilizacyjnej sytuacji, za określanie kierunków dalszego rozwoju ludzkiej wspólnoty. Jest to moralna odpowiedzialność przed społeczeństwem następnych pokoleń oraz wobec przyszłości Ziemi – ojczyzny ludzi. W tej kwestii sygnatariusze *Deklaracji z Johannesburga*, w imieniu narodów zjednoczonych, reprezentujących ludzkość początku XXI stulecia, jednoznacznie oświadczają: „przyjmujemy na siebie zbiorową odpowiedzialność za dokonanie dalszego postępu w zakresie współzależnych i nawzajem wspierających się filarów zrównoważonego rozwoju – rozwoju gospodarczego, rozwoju społecznego i ochrony środowiska. (...) deklarujemy naszą od-

powiedzialność wobec siebie nawzajem, wobec szerszej społeczności istot żywych i wobec naszych dzieci” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 5, 7).

Odpowiedzialność owa przybiera konkretny kształt odpowiedzialności pokoleniowej, instytucjonalnej i jednostkowej. W każdym z tych zakresów chodzi o podejmowanie takich społecznych, ekonomicznych i ekologicznych działań w ramach zrównoważonego rozwoju, które harmonijnie i pospołu mają na uwadze moralną powinność wobec teraźniejszości i przyszłości człowieka i środowiska naturalnego.

Wreszcie kategoria umiaru, szczególnie ważka w koncepcji zrównoważonego rozwoju, pełni funkcję normatywnego wskaźnika w zakresie konsumpcji i produkcji: „zmiana wzorców konsumpcji i produkcji oraz ochrona i zarządzanie bazą surowców naturalnych dla rozwoju gospodarczego i społecznego stanowią nadrzędne cele i istotne warunki dla zrównoważonego rozwoju” (Deklaracja z..., 2002, pkt. 11).⁵ Nadmierna, często nie mająca żadnego uzasadnienia, konsumpcja; przestawianie produkcyjnych mocy na zaspakajanie marketingowo niekiedy generowanych potrzeb; zorientowany na posiadanie globalny wręcz styl życia, to najbardziej spektakularne objawy konsumpcjonizmu – współcześnie szeroko rozpowszechnionej postawy życiowej. Jej rezultatem jest bezpośrednie i pośrednie negatywne oddziaływanie na życie społeczne i środowisko naturalne. Tym tendencjom można i należy przeciwstawić umiar, wartość realizowaną zarówno w gospodarce, jak i w sferze życiowych ideologii. Jedynie tą drogą możliwe jest oszczędne, w stopniu wymagającym jedynie konieczności, gospodarowanie surowcami naturalnymi; jedynie tą drogą możliwe jest osłabienie konsumpcyjnego nacisku na nie kontrolowany wzrost produkcji.

Warto przy okazji zauważyć, że propagowanie w ramach zrównoważonego rozwoju konsumpcyjnego umiarkowania, powściągliwości i opanowania nie jest równoznaczne z nawoływaniem do wyrzeczeń czy ascetycznego trybu życia. Wartość umiaru to, wzorem jeszcze starogreckim, jedynie racjonalizacja potrzeb, przeciwna marnotrawstwu i rozrzutności, które towarzyszą dotychczasowemu rozwojowi nie zrównoważonemu ludzkości.

III.

Wymienione filozoficzne przesłanki *implicite i explicite* tworzą najogólniejsze podstawy idei zrównoważonego rozwoju. Uderzające w ich zestawieniu jest to, że w przeważającej mierze nawiązują one do teoretycznego zaplecza oświeceniowej filozoficznej tradycji, kontynuowanej później częściowo w ramach pozytywizmu (zwłaszcza w scjentyzmie, ale i w dialektycznym marksizmie).

⁵ Kwestii umiaru jest poświęcony w całości III rozdział planu działań – dalszej realizacji projektu Agendy 21 *Zmiany nie zrównoważonego wzorca konsumpcji i produkcji* z roku 1992.

⁴ Passus nt. potrzeb multilateralizmu w przyszłości.

Bezsprzecznie wspólnymi dla koncepcji zrównoważonego rozwoju i oświeceniowej filozofii są wyjściowe przesłanki natury ontologicznej i teoriiopoznawczej. Należą do nich przede wszystkim założenia głoszące naturalistyczny monizm, metafizyczny realizm, kauzalistyczny porządek i ewolucjonistyczna zmienność bytu oraz krytyczny realizm teoriopoznawczy (transcendentyzm), metodologiczny umiarkowany aposterioryzm, częściowy agnostycyzm i adekwacyjną ideę prawdy. Tworzą one fundamentalny kościół światopoglądu oświeceniowego (później pozytywistycznego czy marksistowskiego) obecnego także w podstawach idei zrównoważonego rozwoju. Mając zaś na uwadze oświeceniowe w dużej mierze zakotwiczenie filozofii pozytywistycznej (Kołakowski, 1966, s. 38-54) oraz fakt, że wspierająca się na owych wyjściowych metafizycznych i teoriopoznawczych przesłankach pozytywistyczna koncepcja nauki (Kamiński, 1981, s. 165 i dalej) tkwi również w podwalinach zrównoważonego rozwoju, należy stwierdzić, że w tym sensie koncepcja zrównoważonego rozwoju sytuuje się także w postoświeceniowej filozoficznej tradycji.

Przeświadczenie to jest ponadto umocnione obecnością w preliminariach swojej filozofii zrównoważonego rozwoju wątków wyraźnie zaczerpniętych z oświeceniowej filozofii społecznej⁶.

Do najważniejszych zapożyczeń w tej materii należy zaliczyć wątki historiozoficznego optymizmu, racjonalności natury ludzkiej i utopizmu, wyraźnie przebiegających spod przedstawionego zestawu przesłanek historiozoficznych, antropologicznych i aksjologicznych idei zrównoważonego rozwoju.

Historiozoficzny oświeceniowy optymizm głosi przede wszystkim hasło postępu, który realizuje się na wielu obszarach. Ma więc tu na uwadze głównie możliwość zjednoczenia ludzkości we wspólnym historycznie wysiłku poznawczym (idea kumulacji wiedzy) i moralnym (realizację wartości, między innymi rudymenarnych i teleologicznych). Akceptując tę aksjologiczną perspektywę koncepcja zrównoważonego rozwoju dodaje jeszcze wartości nakazujące (najogólniej, solidaryzm ekologiczny oraz przekonanie o możliwości jego realizacji) jako jeszcze jedną płaszczyznę postępu rodzaju ludzkiego. Tutaj zresztą koncepcja ta dopatruje się jedynej szansy na przezwycięzenie globalnego kryzysu ekologicznego współczesności.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju zakłada realną możliwość realizacji owego postępu odwołując się nie tyle do finalistycznych, niosących powszechną szczęśliwość ludzkości, historiozoficznych schematów (jak w oświeceniowej idei wiecz-

stego pokoju, Comte'owskiej wizji zdywinizowanej ludzkości czy komunizmu w marksizmie), co do racjonalności człowieka. To dzięki tej cesze rodzaju ludzkiego, eksponowanej od Kartezjusza i przyjętej przez filozofię oświeceniową za nadrzędny wyróżnik człowieka, ma nastąpić, dzięki swoistej *metanoi*, przekształcenie *homo sapiens* w *homo ecologicus*. Wskutek tej metamorfozy dotychczasowa cywilizacja ma zostać w perspektywie prospektywnej zastąpiona nową „cywilizacją ekologiczną” czy „cywilizacją zieloną” (Gawor, 2009, s. 147-156).

Wynikający z idei *sustainable development* projekt budowy nowej proekologicznej cywilizacji nosi wszelkie znamiona utopii (Papuziński, 2006, s. 30; Zacher, 2008, s. 63-68; Sztumski, 2006, s. 73-76), rozumianej tutaj ogólnie jako prospektywna wizja idealnego stanu ludzkości, w którym zrealizowane zostaną idee sprawiedliwości społecznej, dobra moralnego i powszechnej szczęśliwości, snuta zazwyczaj w trudnej (kryzysowej) aktualnie sytuacji społecznej. Utopia jest zawsze intelektualną odpowiedzią na wyzwania płynące z negatywnie ocenianej rzeczywistości (np. ekonomicznej, kulturowej, politycznej, czy najogólniej – cywilizacyjnej). Uwidaczniają to konstrukcje Platona, Francisca Bacona, Tommasa Campanelli, Thomasa Morusa a zwłaszcza oświeceniowe historiozofie, zarysowane czy to w obrazie postępu ducha ludzkiego Marie Jean'a Condorceta, czy w idei rosnącej rozumności ludzkiej Johanna Gottlieba Fichtego, czy w postulacie prawa powszechnego Kanta, później w Wielkiej Istocie – ludzkości Augusta Comte'a, lub w wizji komunizmu Karola Marksa.

W tej właśnie tonacji utrzymana jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, która konstatując ekologiczno-społeczny kryzys współczesnej cywilizacji, oferuje projekt jej przebudowy przez radykalną przemianę dotychczasowej, rozbitej między różne partykularyzmy (ekonomiczne, religijne, kulturowe, polityczne), świadomości społecznej w powszechną i jednolitą świadomość ekologiczną. Oparciem w budowie tej nowej cywilizacji i zarazem wspólnoty ludzkiej, w porównaniu z dotychczasowym charakterem społeczno-gospodarczego rozwoju człowieka, jest cały, uprzednio prezentowany, zestaw idei historiozoficznych, antropologicznych i aksjologicznych jednoznacznej proveniencji oświeceniowej. Jego zasadniczym uzupełnieniem jest umieszczenie tych idei w kontekście ekologicznym.

Z powyżej napisanego wynika generalny wniosek niniejszego tekstu: poszukiwanie filozoficznych preliminarii swojej filozofii zrównoważonego rozwoju, ukazuje bezsprzecznie, że należy postrzegać ją jako kontynuację, poszerzoną o optykę ekologii, oświeceniowej tradycji filozoficznej.

Literatura

1. *Dekada Edukacji na temat Zrównoważonego Rozwoju (2005-2014)*, str. internetowa Ośrodka

⁶ O oświeceniowych proveniencjach idei zrównoważonego rozwoju w aspekcie filozofii społecznej zob. Gawor L., Sustainable development jako współczesna wersja oświeceniowej filozofii w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, dz. cyt., s. 89-98.

- Informacji ONZ w Warszawie, http://www.unic.un.org.pl/edukacja_rozwoj/ (30.04.2008).
2. Deklaracja z Johannesburga w sprawie zrównoważonego rozwoju, UN, Nowy Jork 2002.
 3. GAWOR L., Sustainable development jako współczesna wersja oświeceniowej filozofii w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Politechnika Lubelska, Lublin 2004).
 4. GAWOR L., 2006, Wizja nowej wspólnoty ludzkiej w idei zrównoważonego rozwoju, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 1, no 2, s. 59-66.
 5. GAWOR L., *Szkice o cywilizacji*, Rzeszów 2009.
 6. HULL Z., Filozofia zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Politechnika Lubelska, Lublin 2003.
 7. HULL Z., 2008, Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 3, no 1, 2008; s. 27-31.
 8. KAMIŃSKI S., *Pojęcie nauki i klasyfikacja nauk*, KUL, Lublin 1981.
 9. KOŁAKOWSKI L., *Filozofia pozytywistyczna (od Hume'a do kota wiedeńskiego)*, PWN, Warszawa 1966.
 10. LISZEWSKI D., Równość biocentryczna w ujęciu ekologii głębokiej w: *Filozofia wobec XXI wieku*, red. Gawor L., UMCS, Lublin 2004.
 11. PAPUZIŃSKI A., 2006, Filozoficzne aspekty zrównoważonego rozwoju - wprowadzenie w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 1, no 2, s. 25-32.
 12. PAPUZIŃSKI A., 2007, Filozofia zrównoważonego rozwoju jako subdyscyplina badań filozoficznych, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 2, no 2, s. 27-40.
 13. PIĄTEK Z., 2007, Filozoficzne podłoże zrównoważonego rozwoju, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 2, no 2, s. 5-18.
 14. SADOWSKI Z., Dezyderat trwałego rozwoju i warunki jego spełnienia, w: *Filozoficzne i społeczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Politechnika Lubelska, Lublin 2004.
 15. SINGER P., *Etyka praktyczna*, KIW, Warszawa 2003.
 16. SKOLIMOWSKI H., *Wizje nowego millenium*, EJB, Kraków 1999.
 17. SZTUMSKI W., 2006, Idea zrównoważonego rozwoju, a możliwości jej urzeczywistnienia, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 1, no 2, s. 73-76.
 18. TYBURSKI W., O niektórych aksjologicznych przesłankach zrównoważonego rozwoju, w: *Filozoficzne, społeczne i ekonomiczne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju*, red. Pawłowski A., Politechnika Lubelska, Lublin 2004.
 19. ZACHER L., 2008, Trwały rozwój – utopia, czy realna możliwość?, w: *Problemy Ekorozwoju/Problems of Sustainable Development*, vol. 3, no 2, s. 63-68.